

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

İlker AYDIN*

Özet: Üretici-dönüşümsel dilbilgisinin ilk evresinde geliştirilen ağaç çizim yöntemine dayalı bu araştırmada, farklı dil grupları içinde yer alan iki dilin, Türkçe ve Fransızca'nın sözdiziminde tümce ve öbek görünümünü ele aldım. İlk önce Chomsky ve temsilcisi olduğu kurama kısaca değinerek iki dilin öbek yapı kurallarından ve ağaç-şema yönteminden bahsettim. Daha sonra, iki dilin tümce yapısını oluşturan dizimleri ad öbeği, eylem öbeği, sıfat öbeği, zarf öbeği ve ilgeç öbeği olarak sıraladım. Bu çerçevede iki dildeki öbek genişlemelerini de gösterdim. Son olarak da "Çekimsel Kategoriler ve Öbek Yapı" başlığı altında Türkçe ve Fransızcada eylem çekimi görünümünü inceledim. İki dilde de, derin yapı ve örtük bağlantılar aynıdır. Ancak Türkçe, dizimsel düzlemde, tümlecin yüklemden önce yerleşmesi, çekim eki alması ve ad tamlamalarını ilgi ve iyelik ekleriyle gerçekleştirmesi gibi özelliklerle Fransızcadan ayrılır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Fransızca, dilbilgisi, sözdizim, tümce, dizim, dizimsel ağaç.

A GENERAL LOOK TO APPEARANCES OF PHRASES AND SYNTAGMES AT SYNTAX IN TURKISH AND FRENCH LANGUAGES

Abstract: In this research which based on tree-syntagmatic method developed in the first period of generative-transformational grammar, I analyzed appearances of phrases and syntagm at syntax in Turkish and French which are in different languages groups. Firstly, I talked about syntagmatic structural rules of two languages shortly mentioning about Chomsky and his theory. Later, I listed syntagmes as noun, verb, adverb, adjective and preposition which are formed syntaxes of two languages. In this frame, I also showed syntagm expansive in both. At the end, I analyzed appearances of conjugation in Turkish and French languages in the title of conjugation category and syntagm structure. Deep structure and covered relations are same in two languages. But, Turkish language differs in posing of complement before verb, taking conjugation affix and making complement of nouns with relative and possessive affixes from French language.

Keywords: Turkish, French, grammar, syntax, phrase, syntagme, tree-syntagmatic.

Giriş

Ben bu çalışmada Üretici-dönüşümsel dilbilgisi'nin (Fr. Grammaire générative-transformationnelle) ilk evresinde geliştirilen dizimsel ağaç (ya da ağaç-çizim) (Fr. arbre syntagmatique) yönteminden hareketle Türkçe ve Fransızcanın

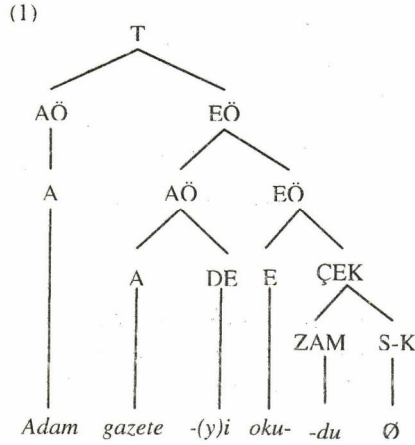
---

* Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi

sözdizimlerinde öbek görünümelerini inceleyeceğim. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi sözcelerin çözümlenmesini iki düzeye indirger: *derin yapı* ve *yüzeysel yapı*. N. Chomsky diller arasındaki benzerlikleri sözdizim düzleminde aramış, bir tümcenin ögeleri arasındaki gizli bağları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Chomsky'ye göre, bu örtük bağlantılar, dile getirmek istediğimiz düşünce aşamasında, hemen hemen her dilde aynıdır. Düşünce aşamasındaki bu alt düzleme, Chomsky *derin yapı* (Fr. structure profonde) adını verir. Ancak, düşünceyi dışa vurma aşamasında, diller arasında farklar belirir. Her dil kendi diziliş kurallarını dayatır. Chomsky, işte bu dışa vurma aşamasına da *yüzeysel yapı* (Fr. structure de surface) der (Erkman-Akerson 2000:51).

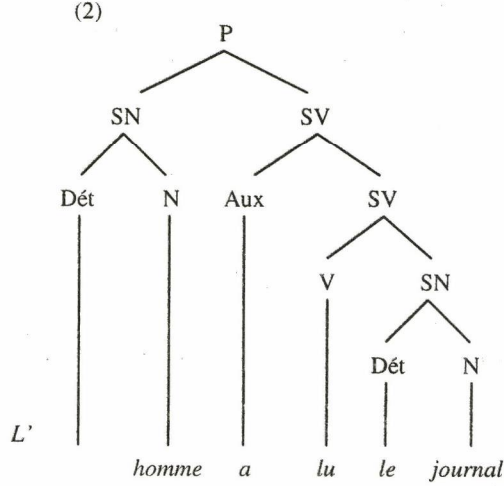
Dışa vurma aşamasına geçmek için, insanlar önce düşünce üretir, sonra bu düşüncelerini konuştukları dile uygun olarak tümcelere dönüştürürler. Bir düşünce söze döküldüğünde, derin yapıdan yüzeysel yapıya doğru üretici bir dönüşüm gerçekleşir. Çeşitli dönüşüm işlemleriyle derin yapıdan yüzeysel yapıya ulaşılır. Yüzeysel yapıdaki, yani dile getirme evresindeki bazı özellikler derin yapıdaki bazı kurallara bağlıdır. Yüzeysel yapıda açıklayamadığımız bazı olgular derin yapı düzleminde kaynaklanır. Chomsky'nin temsilcisi olduğu dilbilgisi tümceyi ağaçlar çizerek çözümler. Önemli olan tümce ögeleri ve tümce ögelerini oluşturan birimler arasındaki yönetim ilişkileridir. Başka bir deyişle, bazı ögeler ya da birimler diğerlerini yönetir. Tümce, yönetenlerle yönetilenler arasında kurulan bir ilişkiler ağına dayanır.

Chomsky'ye göre, bir *tümce*, bir *ad öbeği* (AÖ) (Fr. syntagme nominal) ile bir *eylem öbeğinden* (EÖ) (Fr. syntagme verbal) oluşur. Her öbeğin de kendi içinde bir yönetim şeması vardır. Örneğin derin yapıda, "bir adama, bir gazeteyi okuma" eylemini yakıştırıyorsak, derin yapıdan yüzeysel yapıya şöyle geçilir:

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

Chomsky'ye göre böyle bir ağaç-çizim, aşağı yukarı tüm diller için aynıdır. Ancak, yüzeysel yapıda, bazı dillerde (Fransızca, İngilizce, vb.) çekim eki yoktur, bazı dillerde (Fransızca, İngilizce, vb.) ise adın önüne tanımlık gelir. Örneğin bitişimli dillerden olan Türkçede, *-i* tümleci (gazeteyi), yüklemden önce söylenirken Fransızcada fiilden sonra söylenir. Aynı önermeyi Fransızca'ya uyarlayalım:

Görüldüğü gibi, iki dilde de, derin yapı ve örtük bağlantılar aynıdır. Ancak Türkçe, dizimsel düzlemde, tümlecin yüklemden önce yerleşmesi, çekim eki alması ve adların tanımlayan almaması gibi özelliklerle Fransızcadan ayrılır.

1. Kurallar ve Dizimsel Ağaç

N. Chomsky 1957'de *Sözdizimsel Yapılar* (Fr. *Structures Syntaxiques*) adlı eseriyle ortaya attığı Üretici-dönüşümsel dilbilgisi'nin ilk aşamasında, dilbilgisinin üç tür yapı (ya da kurallar) düzleminden oluştuğunu söyler: *öbek yapı kuralları*, *dönüşüm kuralları* ve *biçim-sesbilimsel kurallar* (Chomsky 1979:52). Öbek yapı kuralları ya da dizimsel kurallar, doğal konuşucuların sözcükleri ayırma, bunların ulamlarını bilme, sözcükler arasındaki öbekselle ilişkileri tanıma gibi tümce yapısı bilgilerine dayanan soyut yapıları üreten kurallardır. Dönüşüm kuralları, öbek yapı kurallarının çıktısı olan temel tümce yapılarına öğelerin yerini değiştirme, yerine başkasını koyma, önceki öğeleri silme, yeni öğeler ekleme gibi işlemlere dayanarak daha geniş tümceleri üreten kurallardır. Biçim-sesbilimsel kurallar ise, dönüşüm

kurallarının çıktılarına uygulanan ve tümcenin sesletilişi ile ilgili sesbilimsel kurallardır (Uzun 2000:15).

Üretici dilbilgisinde her kurucunun pozisyonu, sadece sözcük gibi en küçük bir ayrımı değil de, dizim ya da tümce gibi daha büyük ayrımları karşılamak için de öngörülmüştür. Bir tümce iki sözcükten kurulu olabilir: *Şahin marche* [= Şahin yürüyor]. Bir özel ad ve bir geçişsiz eylemden oluşan bu tümce daha küçük parçaya indirgenemez: iki kurucu eylemsel bir tümce için zorunludur. Örnek tümcede özel adın yerine bir adıl yerleştiğinde de durum aynıdır: *il marche* [= O yürüyor]. *Şahin* ya da *il* tarafından doldurulan adsal kurucunun yeri *son fils* [= oğlu] ya da *le fils de ma tente* [= teyzemin oğlu] gibi adsal dizimle de doldurulabilir.

(3)

<i>Şahin</i>	<i>Marche</i>
<i>Il</i>	
<i>Son fils</i>	
<i>Le fils de ma tente</i>	

Aynı şekilde, geçişsiz *marche* eyleminin yeri bir eylemsel dizim tarafından doldurulabilir:

(4)

<i>Şahin</i>	<i>marche.</i>
	<i>a acheté une belle maison</i> [= güzel bir ev satın aldı].
	<i>s'intéresse à la musique</i> [= müzikle ilgileniyor].
	<i>a demandé des explications à un opérateur de la machine électronique</i> [= bir elektronik makina operatöründen açıklama istedi].
	<i>prétend que cette voiture a appartenu à un ami connu</i> [= bu arabanın tanıdık bir dostu ait olduğunu iddia ediyor].

Bütün bu örneklerden hareketle, Fransızca'da "P" (Türkçede "T") ile simgelenen tümcenin SN ve SV (AÖ ve EÖ) olmak üzere iki dolaysız kurucudan oluştuğunu söylemek mümkün olacaktır. SN ile simgelenen kurucunun yeri bir özel ad, bir adıl ya da adsal bir dizimle doldurulabilirken, SV ile simgelenen kurucunun yeri ise, tek başına bir geçişsiz fiil, seçilmiş tümleci (ya da tümleçleri) eşliğinde geçişli bir fiilden oluşmuş bir eylemsel dizimle doldurulabilmektedir.

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

Üretici-dönüşümsel dilbilgisi, söylemin kısımlarından biriyle ya da sözcük öbekleriyle ilgili olan SN, SV gibi soncul olmayan ulamsal simgelerle N, V, Adj. gibi soncul ulamsal simgeler, başka bir deyişle *sonuç simgeleri* içerir. Bir kurucunun yapılışı gibi bir tümcenin yapılışı da *yeniden yazım kuralları* ya da *dizimsel kurallar* olarak adlandırılan ulamsal kurallarla gösterilmiştir. Esas olarak bu kurallar iki biçimdir (Choi,-Jonin, Delhay 1998:207):

$$X \rightarrow A B$$

Bu birinci yazılım, “X’in B’nin izlediği A’dan oluştuğu” ya da “A ve B’nin X’in dolaysız kurucusu olduğu” biçiminde okunur;

$$X \rightarrow A$$

İkinci yazılım ise, “X’in A tarafından gerçekleştirildiği” ya da “X’in bir A olduğu” biçiminde okunur.

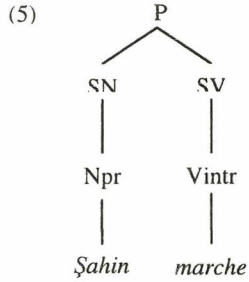
Okun solunda yer alan X terimi, SN, SV gibi son olmayan ulamsal bir simgeyi gösterir, dilbilgisinin türettiği tüm öteki yapıların kurucularını oluşturan en üst düzey yapıyı belirler ve *başlangıç simgesi* olarak adlandırılır (Lyons 1970:166). Okun sağında bulunan A ve B terimleri ya son olmayan ya da son olan bir ulamsal simgeyi gösterirler; eğer A veya B ulamsal olmayan bir simgeyi gösterirlerse sonuç simgeleri elde edilinceye kadar, dolaysız kurucular olarak yeniden çözümlenmelidir. Böylece, *Şahin marche* gibi bir tümcenin kuruluşu aşağıdaki kurallar çerçevesinde betimlenecektir:

$$P \rightarrow SN SV$$

$$SN \rightarrow Npr \quad (Npr \text{ özel adlar kategorisini gösterir})$$

$$SV \rightarrow Vintr \quad (Vintr \text{ geçişsiz fiiller kategorisini gösterir})$$

Yeniden yazım kurallarının uygulanması, bir tümcenin yapısal düzenini açıkça ortaya koyan dizimsel ağacın çizimine olanak tanır.

Yukarıda sıraladığımız örnekleri, yeniden yazım kuralları ve dizimsel ağaç çerçevesinde betimlemek için tekrar ele alıyorum:

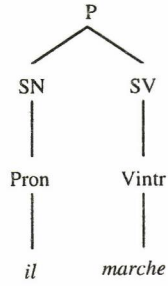
(6)

il marche

P → SN SV

SN → PRON

SV → V_{intr}

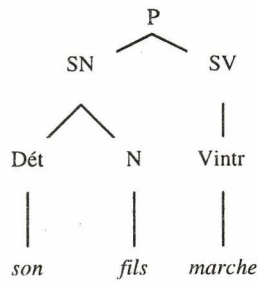
(7)

Son fils marche

P → SN SV

SN → Dét N

SV → V_{intr}

(8)

Le fils de ma tente marche

P → SN SV

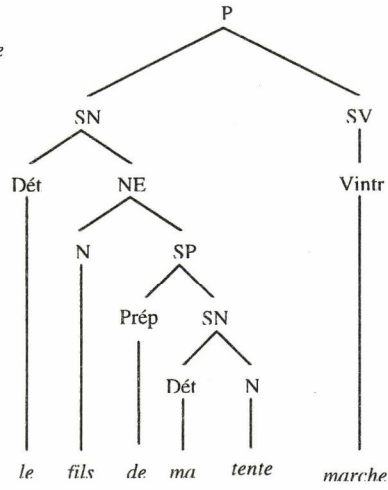
SN → Dét NE

SN → Dét N

NE → N SP

SP → Prép SN

SV → V_{intr}

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

(9)

Şahin a acheté une belle maison

P → SN SV

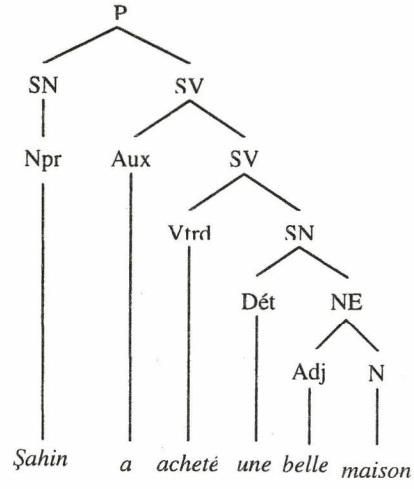
SN → Npr

SV → Aux SV

SV → Vtrd SN

SN → Dét NE

NE → Adj N

(10)

Şahin s'intéresse à la musique

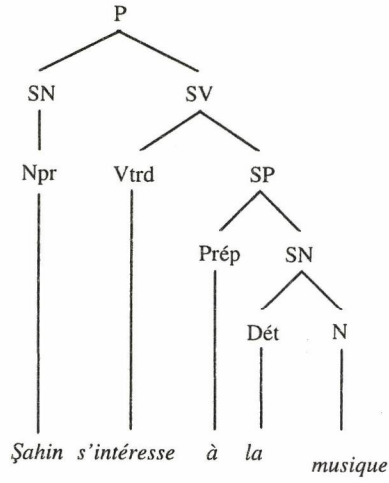
P → SN SV

SN → Npr

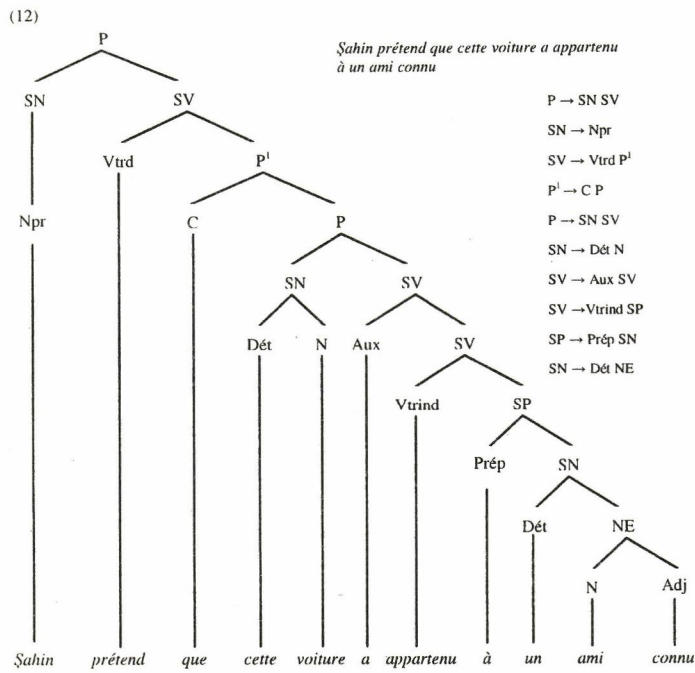
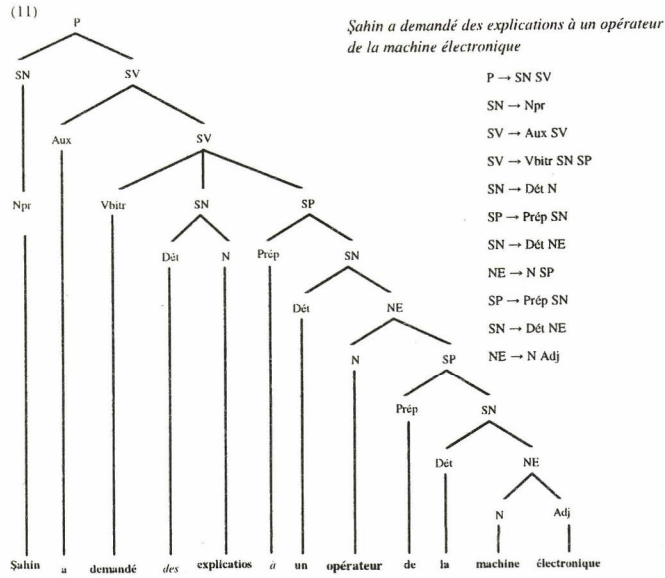
SV → Vtrd SP

SP → Prép SN

SN → Dét N

İLKER AYDIN

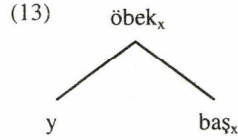

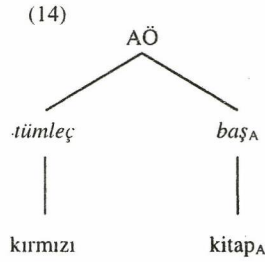
2. Türkçe ve Fransızca'nın Sözdiziminde Tümce ve Öbek Görünümleri

2.1. Öbek yapısı

Dizimsel ağacın dallarını birbirine bağlayan her budak bir **öbeğ**dir. Bir başka deyişle, birden fazla sözlüksel öge ile kurulan bütünlük öbeğdir. Birden fazla öge içermesine karşın, öbekler içinde her zaman bir "merkez" bulunur. Buna öbeğin **başı** denir. Baş, öbeği kuran kategoridir, baş bulunmazsa öbek de kurulmaz. Aralarındaki bu sıkı bağın doğal bir sonucu olarak öbeğin kategorisi başın kategorisiyle özdeştir (Uzun 2000:18).

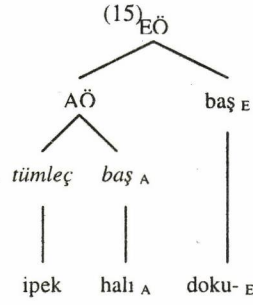

Öbeğde başın dışında bulunanlar (13'de y), *tümleç* (complément) olarak görülür. Örneğin *kırmızı kitap* öbeğinde *baş kitap* sözcüğü, tümleç ise *kırmızı* sıfatıdır. Baş, öbeğin olmazsa olmaz kurucusudur ve kurduğu öbeğin kategorisini belirler. Örneğin, öbeğin başı bir ad (A) ise, öbek de bir **ad öbeği** (AÖ)'dir (Uzun 2000:19).

Yukarıda dediğim gibi, öbeğe adını veren öge hazır bulunmazsa, AÖ, EÖ, SÖ gibi öbeklerden hiçbiri, tümce içinde işlev göremezler. Başka bir deyişle, adsız AÖ, sıfatsız SÖ, eylemsiz EÖ yoktur. Bu zorunlu öge öbeğin başı olarak adlandırılır (Huot 1981 :143).

Birbirine yakın olmanın derecelenme içermesi, öbeğin de dereceli olmasına neden olur. Örneğin *ipek halı doku-* öbeğinde, önce *ipek* ile *halı* öbek kurar, sonra *ipek halı* ile *doku-*. Bu durumda öbeğin başı bir eylem (E) olduğundan, (15) nolu çizimdeki öbek de bir **eylem öbeği** (EÖ) olacaktır:

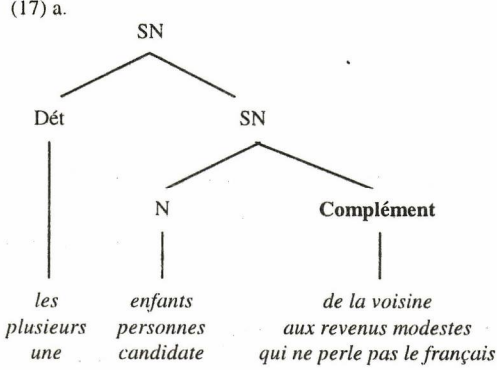
Öte yandan, öbek içi ilişkilere yönelik olarak, tümleçlerin zorunlu ya da seçimli olma durumları söz konusudur: Örneğin, “Ahmet demir kapıyı hızlıca çaldı” sözcesinde, *demir kapıyı* ile *hızlıca* birimlerinin *çal-* eylemi ile olan ilişkileri incelendiğinde (16 a-b), bu ikisinin eylemle ilişkisinin farklı olduğu görülür. *Demir kapıyı* dizisi *çal-* eylemi için zorunluken *hızlıca* zorunlu değildir: eylemin önünde yalnız olarak kullanımı anlam belirsizliğine neden olmaktadır.

(16) a. Ahmet demir kapıyı hızlıca çaldı

b. *Ahmet hızlıca çaldı.

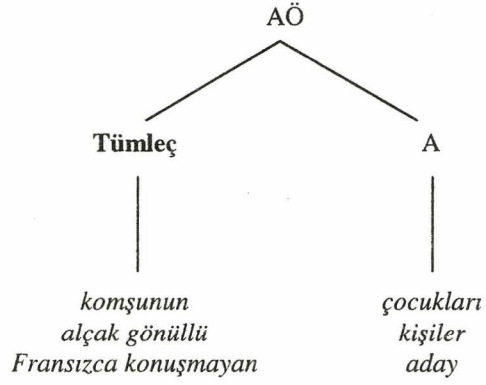
Buradan hareketle, eylemle birlikte bulunması zorunlu olan tümleçler **zorunlu tümleç**, böyle bir zorunluluk taşımayan tümleçler de **seçimlik tümleç** olarak adlandırılabilir (Choi- Jonin ve Delhay 1998:215; Uzun 2000:21).

Başın tümleci konumundaki öğeler AÖ, EÖ, SÖ gibi öbeklerde, Fransızca başın sağına yerleşirken Türkçede başın soluna yerleşmektedir (Huot 1981:144-145):

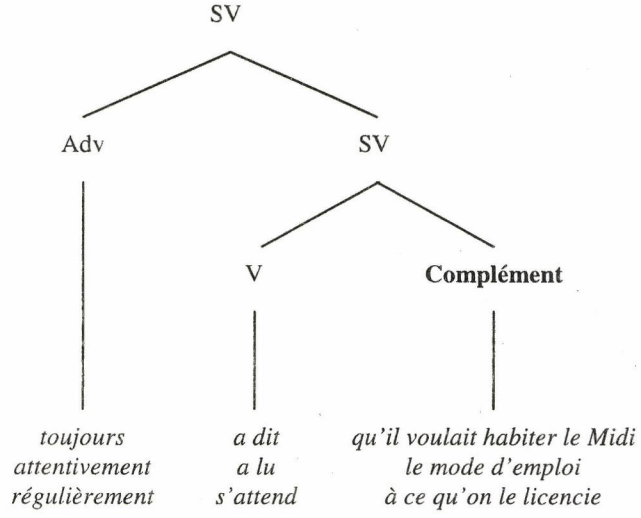

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

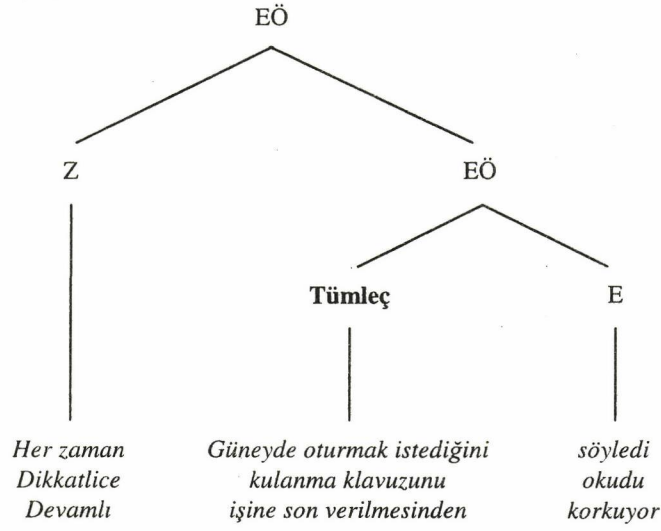
(17) b.

(18) a.

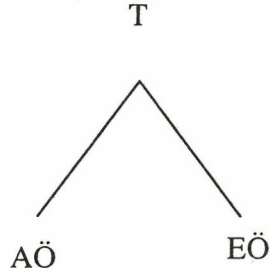
(18) b.

2.2. Tümce ve Öbek Görünümleri

Tümce doğrudan bir AÖ ve EÖ dallandırır:

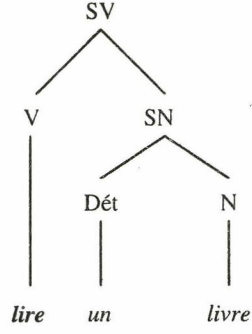
(19)

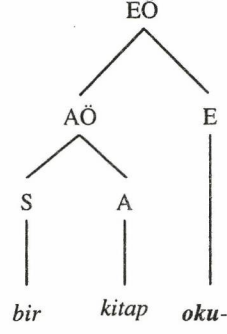
Tümcenin bu başlangıç ayrımı bütün diller için geçerlidir. Diller, sonraki ayrımlar açısından birbirinden farklılaşabilir. Örneğin, EÖ'nin başı Fransızca'da en solda iken, Türkçede en sağdadır: (20 a ve b).

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

(20) a.

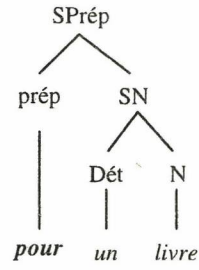

b.

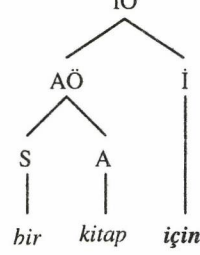

Aynı biçimde, ilgeç öbeğinin başı Türkçede yine en sağda iken, Fransızcada en soldadır: (21 a ve b).

(21) a.

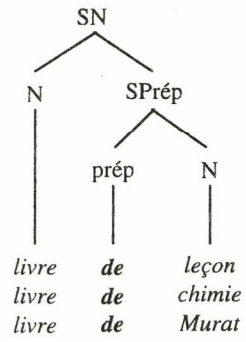

b.

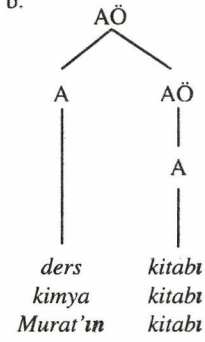

Ad tamlamasında baş ad Fransızcada yine solda Türkçede ise sağdadır:

(22) a.

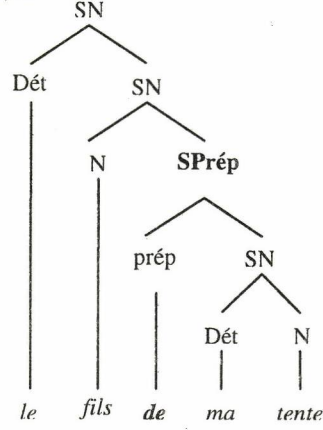

b.

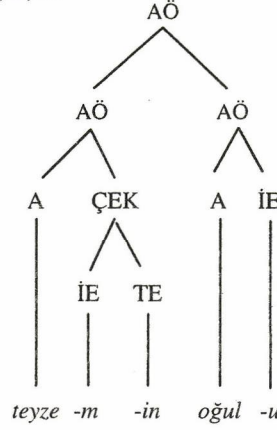

(22 a)'da olduğu gibi, Fransızca isim tamlamaları genellikle *de* ilgeci içerdiğinden Türkçeden farklı olarak SN budağı bir ilgeç budağı (SPrép) dallandırır (22 a ve 23 a); Türkçede ad tamlamaları ilgi ve iyelik ekleriyle gerçekleştirilir (22 b ve 23 b):

(23) a.

(23) b.

Türkçede tamlayan ögeye (yardımcı öge) **-in**, tamlanan ögeye de (ana öge) **-i** eki ulanmaktadır. Başka bir deyişle, Türkçede belirtili ad tamlaması [A+TE] [A+İE] dizimini izler:

(24) *Ahmet'in evi, duvar-ın kir-i.*

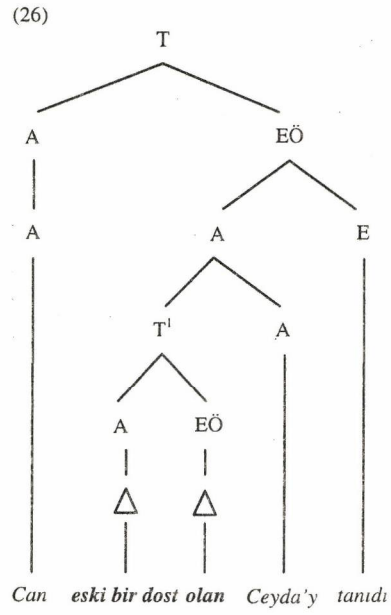
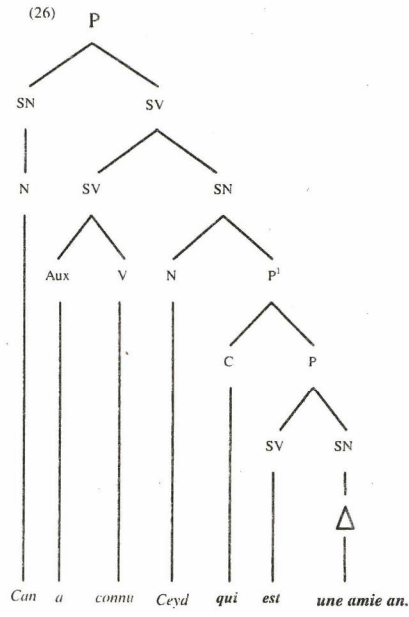
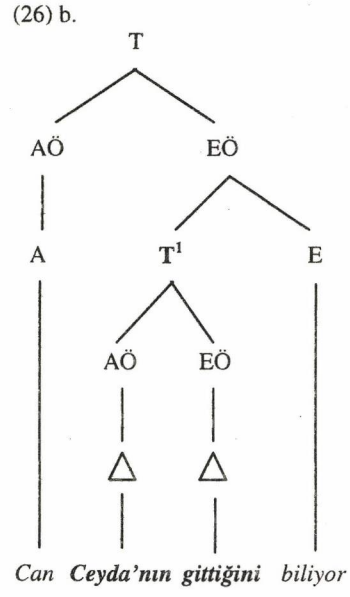
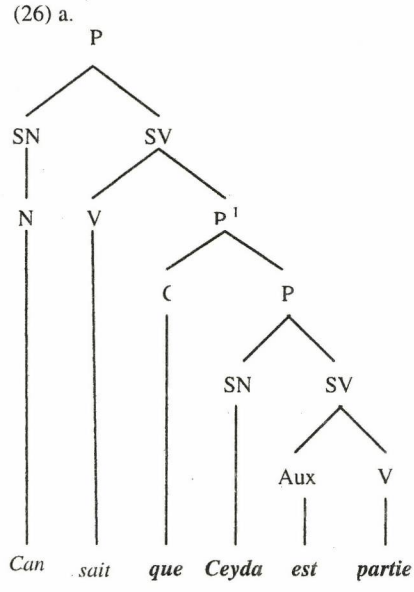
Türkçede belirsiz ad tamlaması ise [A] [A+İE] dizimini izler. Türkçede tamlayan ile tamlanan arasındaki ilişkiyi *iyelik eki* sağlar:

(25) *Kadın saç-ı, bahçe duvar-ı.*

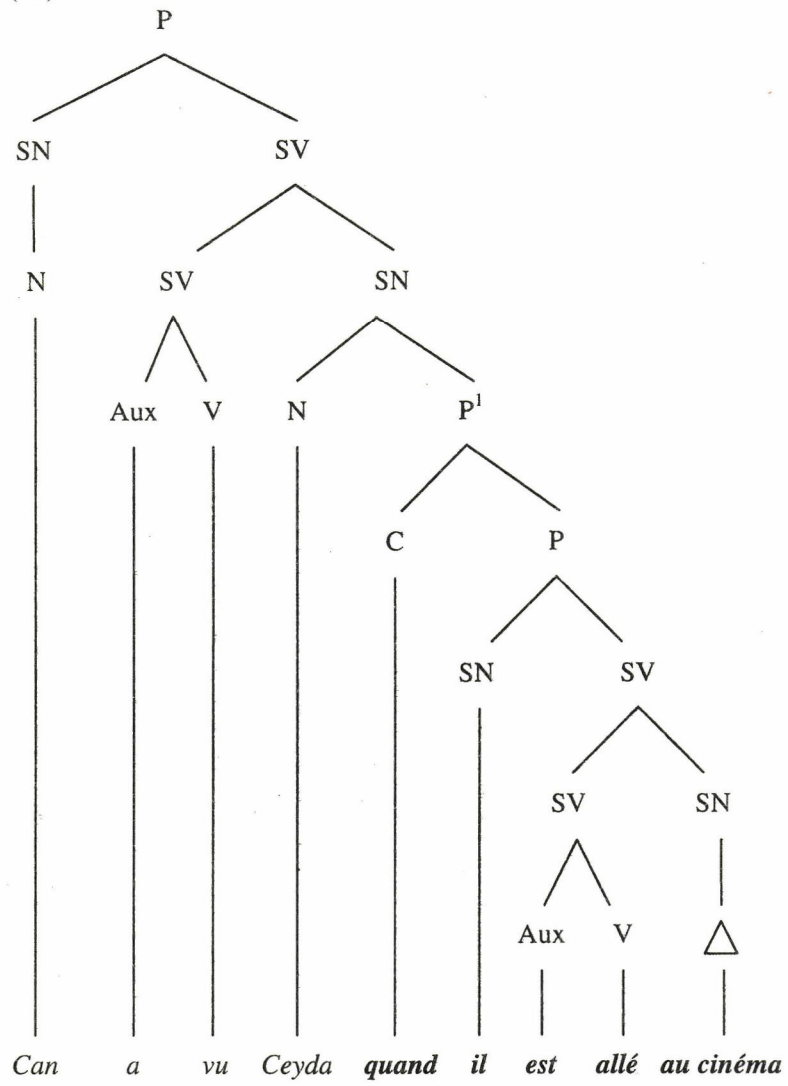
Birleşik tümcelerin, iki tümceden birinin diğerine **yerleşme** yoluyla üretildiği kabul edilir. Bir tümce bir başka tümcenin içine tıpkı AÖ, SÖ veya BÖ gibi ana tümcenin bir öbeği olarak yerleşir (Uzun 2000:31). (26)'da "T¹" olarak gösterilen yan tümceler (Fransızcadaki P¹), (26 a- b)'de bir AÖ'nin, (26 c-d)'de bir SÖ'nin ve (26 e-f)'de de bir BÖ (belirteç öbeği)'nin bulunabileceği konumlarda bulunmaktadır.¹

¹ Öbek yapıda ayrılaşmamış olarak gösterilmek istenen öbekler (26 b'de olduğu gibi) *üçgen* altında sunulur.

TÜRKÇE VE FRANSTZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

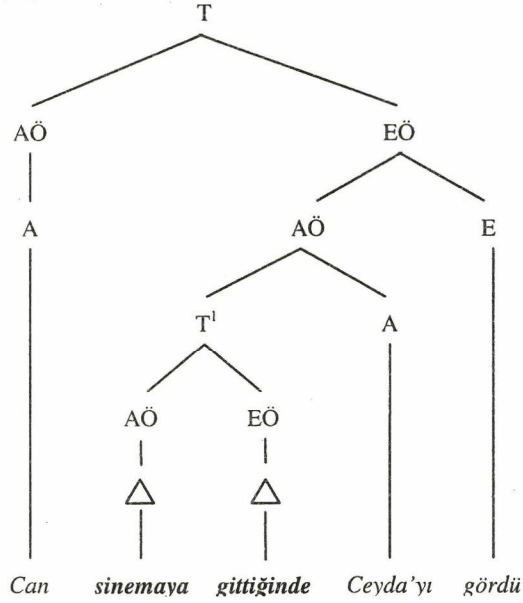

(26) e.

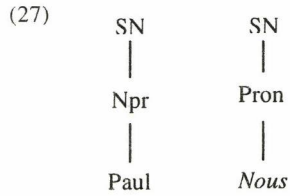
(26) f.

Fransızca ağaç-çizimlerde P¹, Türkçe ağaç-çizimlerde T¹ imleriyle gösterilen yan tümceler, Fransızcada temel tümceden sonra, Türkçede ise temel tümcenin önünde yer almaktadır.

2.2.1. Ad Öbeği (AÖ [SN]) ve Genişlemiş Ad (GA [NE])

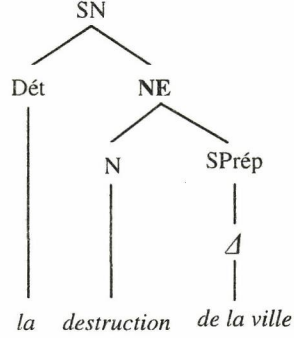
Daha önce de belirttiğimiz gibi, SN ile simgelenen adsal bir kurucunun yeri sadece adsal bir dizimle değil, özel bir ad ya da adilla da doldurulabilir. Dizimsel ağaçta, bir özel ad ve adıl başka bir kurucunun yardımı olmaksızın doğrudan SN'e bağlanmışlardır.

Paul ya da *nous* gibi bir ögeye doğrudan sahip olan bir budak son kategorisel bir simgeyle gösterilir ve **en küçük yansıma** (Fr. *projection minimale*) olarak

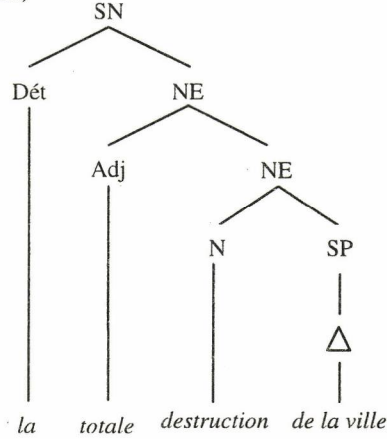
adlandırılır. SN ile simgelenen ve **en büyük yansıma** (Fr. *projection maximale*) olarak adlandırılan budak, tamamen aynı sözlüksel ya da gramatikal (işlevsel) başı içererek çözümün en yüksek düzeyini gösterir. Fakat, SN'in yeri adsal bir dizim tarafından doldurulduğunda, başla (en küçük yansıma) SN düğümü (en büyük yansıma) arasında bir veya birçok ara düzey bulunur. Fransızca açısından NE (*nom expensé* [genişlemiş ad]) olarak adlandırılan dizim burada yer alır (Choi-Jonin, Delhay 1998:228). Örneğin, "la destruction de la ville" [şehrin yıkımı] diziminin çözümünde baş ad olan *destruction* sözcüğüyle en büyük yansıma olan SN arasında NE (*la destruction de la ville*) simgesiyle gösterilen ara bir düzey vardır.

(28)

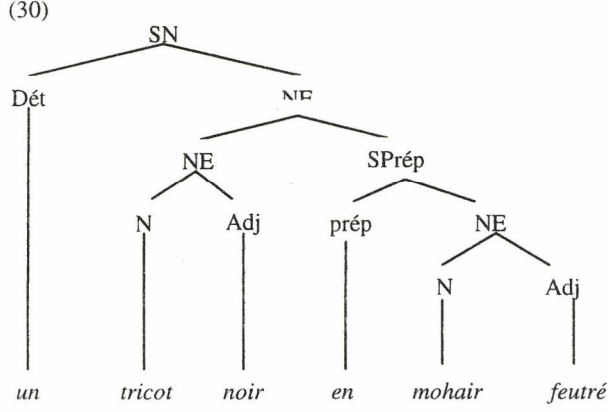
NE simgesiyle gösterilen *destruction de la ville* dizimi alt kategorilemede bir *t mlec n* eşliğinde bulunabilir: "la **totale** destruction de la ville" (Şehrin tamamen yıkımı). Bu durumda *totale* sıfatı NE budağını deĐiŐtirir.

(29)

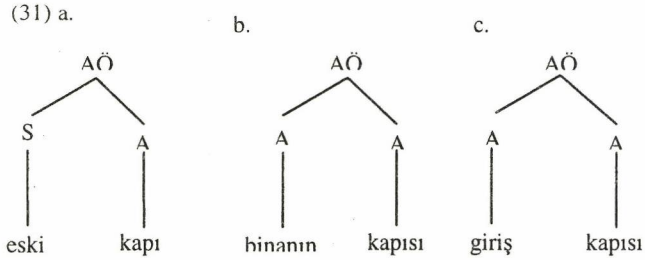
TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

Seçilmiş tümleçler ilk önce baş ulamla birlikte bir kurucu oluştururlar, sonra bu kurucuya seçilmiş olmayan bir tümleç eklenir. *Un tricot noir en mohair feutré* (keçeleşmiş tiftikten siyah bir hırka) diziminde, *en mohair feutré* dizimini simgeleyen SP budağı, *tricot noir* dizimini simgeleyen NE budağına, ve sıfat *noir* baş ad olan *tricot*'ya bağlanmıştır. Söylediklerimizi dizimsel ağaç üstünde gösterelim:

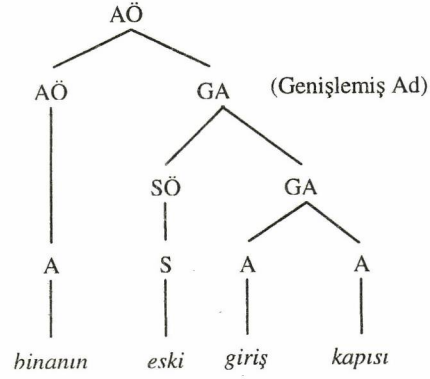
Kısaca, Fransızcada SN içinde baş adın soluna yerleşen ve AÖ'ni genişleten ögeler belirli ve belirsiz tanımlıklar, işaret, iyelik, soru sıfatları gibi belirtiler (*les/des/ces/quels livres ?*), sayısal ya da sayısal olmayan niceleyiciler (*deux livres, quelques personnes*) ve niteleyiciler (*une grande maison*). Baş adın sağına yerleşen ve AÖ'ni genişleten ögeler ise sıfat ya da ortaç gibi niteleyiciler (*une personne sympathique, une amie suisse, une campagne riante, une journe ensoleillée*), ilgeç öbekleri (SP  p) (*les maisons de la rue*), ilgi yan tümceleri (*une femme qui sait ce qu'elle veut*) ve mastar öbekleridir (*l'art de poser les bonnes questions*) (Guelpa 1997:170).

Türkçede en küçük ad öbeği, baş adın bir sıfat (31 a), bir belirtili ad (31 b) veya bir belirtisiz ad (31 c) ile birlikteliğine dayanır (Uzun 2000:33).

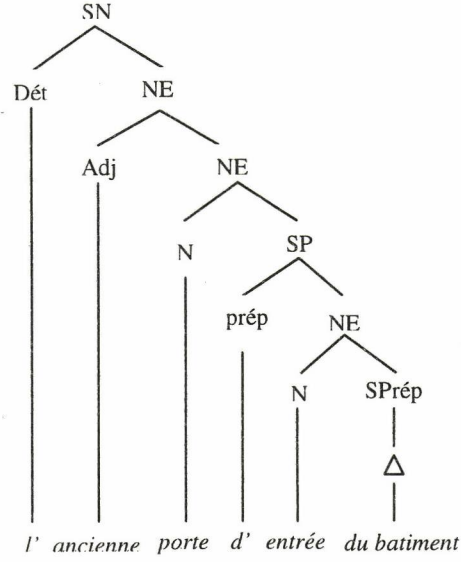

Bir ad öbeğindeki üç tür genişleme (31) bir arada (32) görülebilir:

(32) a.

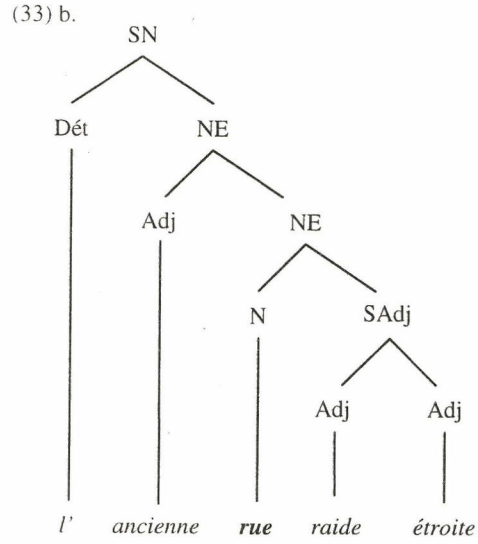
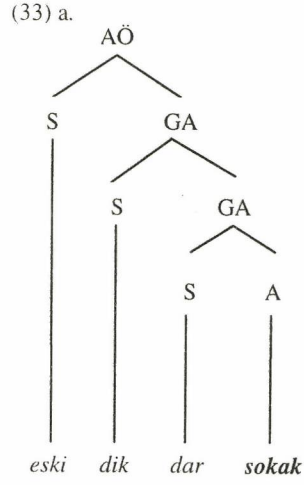
(32) b.

(32) a ve b karşılaştırıldığında, Türkçenin, bir taraftan adın önünde tanımlık içermediğinden, diğer taraftan da ad tamlamalarını ilgi ve iyelik ekleriyle gerçekleştirdiğinden Fransızca karşısında çok ekonomik bir dil görünümünü sunduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Bir ad öbeğinde aynı tür genişleme yinelenebilir, yani başın tümleci konumunda birden fazla aynı tür öge tümleç görevi yüklenebilir (33 a-b):

TÜRKÇE VE FRANSTZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

Türkçe ağaç-çizimi gösteren (33 a)'da baş ad en sağda ve baş adın tümleci konumundaki öğeler baş adın solunda yer alırken, Fransızca ağaç-çizimde (33 b), baş ad ortada ve baş adın tümleci konumundaki öğeler ise, baş adın sağında ve solunda yer almışlardır.

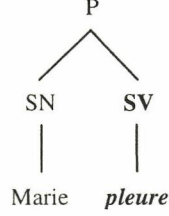
2.2.2. Eylem Öbeği (EÖ [SV])

Tümleçlerin kurulmasını sağlayan ve tümcenin yapısını belirleyen eylem, tümcenin temel ögesidir (Gary-Prieur 1985:42). İki dilde de **eylem öbeği** (EÖ [SV]) temel tümcenin zorunlu kurucusudur. Bu öbekte temel öge, *baş*, *eylemdir*:

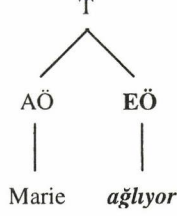
(34) Marie *pleure*.

Marie *ağlıyor*.

(35) a.

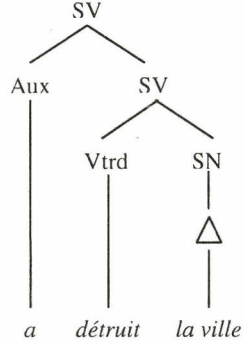
b.

Soncul olmayan kategorisel SV simgesi, eğer $SV \rightarrow \text{Vintr}$ biçiminde basit olarak sunulursa, tek başına geçişsiz bir eylemin alabileceği durumu gösterir. Eğer eylemsel biçim birleşikse, yani geçmiş zaman ortacı biçiminde sunulmuş olan eylemsel sözlükbirim *avoir* ya da *être* gibi bir yardımcıdan önce gelirse, o zaman SV bir yardımcı ve bir eylemin bileşimi gibi düşünülür: $SV \rightarrow (\text{Aux}) \text{Vintr}$. Bir SV bir SN gibi, baş (V) ve büyükçül yansıma (SV) arasında bir ya da bir çok ara seviyeye sahip olabilir. Gerçekten, eylemsel baş geçişsiz bir eylem değilse bir veya daha çok seçilmiş tümleci beraberinde çağırır; onunla birlikte başka bir SV oluşturur.

Örnek olarak (*la tempête*) *a détruit la ville* [= (fırtına) şehri yıktı] tümcesinin eylem öbeğini ele alalım:

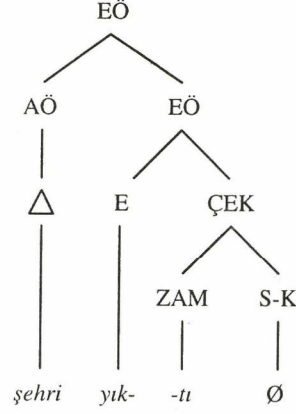
(36) a.

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

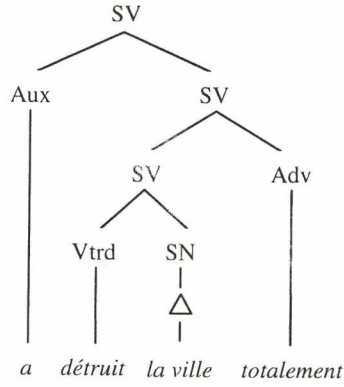
Türkçede geçmiş zaman içerikli eylem öbeği bir YAR (Yardımcı) budağı dallandırmaz. Geçmiş zaman anlamı veren ek (-Dİ) eylemin köküne ulanır ve ÇEK (Çekim) budağı altında dallanır (36 b):

(36) b.

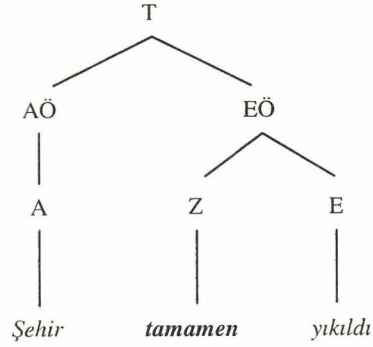
Bir geçişli eylem ve seçilmiş tümlecinden oluşan bir SV, seçilmemiş bir tümleçle genişleyebilir: (*la tempête*) *a détruit totalement la ville* [= fırtına şehri tamamen yıktı].

(37) a.

Seçilmemiş bir tümleç olan *totalement* devingendir: eylemden önce ve sonra yer alabilir. Türkçede yüklemi tamamlayan öge, yüklemün önünde yer alır:

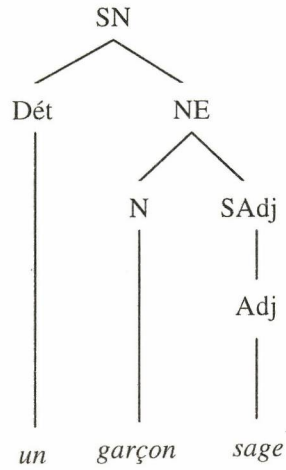
(37) b.

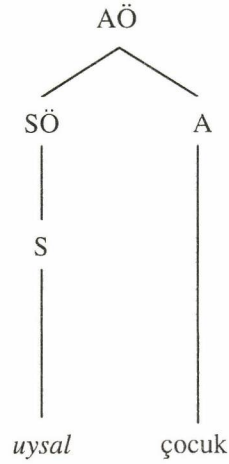
2.2.3. Sıfat Öbeği (SÖ [SAdj])

SAdj (SÖ) simgesiyle gösterilen sıfat öbeği, alt-kategorileme çerçevesinde zorunlu bir tümleş istemezse tek bir sıfattan oluşabilir (38 a-b): Sadj → Adj. SAdj sıfat nitelikli bir baş ve baş tarafından seçilen bir tümleşten de oluşabilir (39 a-b): SAdj → Adj SP. Türkçede sıfat öbeği çeşitli durum ekleri almış ad soylu sözcüklerle genişleyebilir. Bu tür sözcükler birer AÖ kurarak sıfatın tümleci olma görevini üstlenirler.

(38) a.

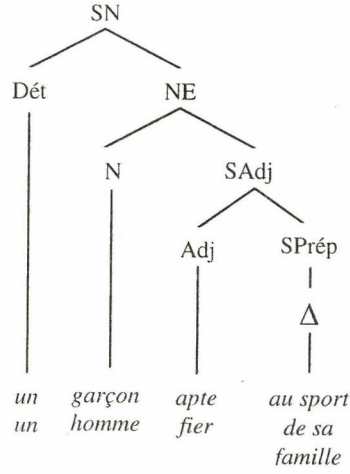
b.

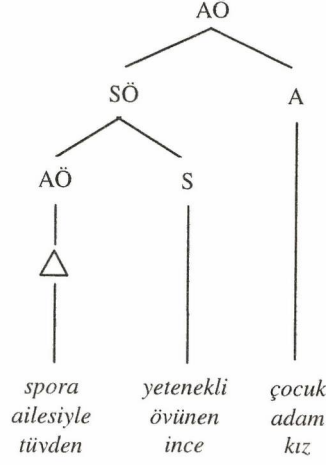

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

(39) a.

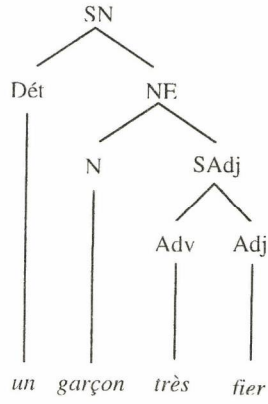
(39) b.

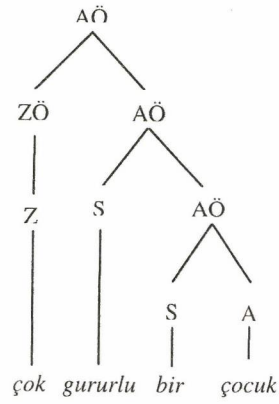
Türkçede ad ya da ad soylu sözcüklere ulanan durum ekleri, Fransızcada çeşitli ilgeçlerle (Fr. prépositions) karşılanır. Türkçede “a,” “de” “den” gibi ad durum ekleri sıfatın tümleci konumundaki sözcüklerin sonuna ilave edilerek ayrı bir öbek oluşturmazken (39 b), Fransızcada bu ögeler birer bağımsız ilgeç olduklarından ayrı bir ilgeç öbeği (SPrép) oluşturmuştur (39 a).

Öte yandan bir sıfat öbeği, kendisini niteleyen, fakat baş tarafından seçilmeyen bir belirteçle birlikte bulunabilir.

(40) a.

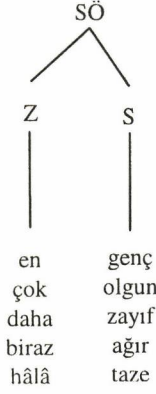

b.

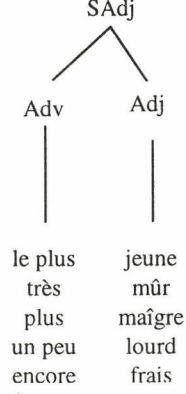

Başka bir deyişle, sıfatlar sınırlı sayıda dereceleme belirteciyle genişleyebilirler: Dereceleme zarfları kendi öbeklerini kurarak sıfatların tümleci konumuna yerleşir (Uzun 2000:34).

(41) a.

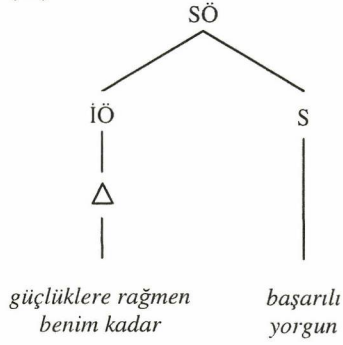

b.

(41 a ve b)'de görüldüğü gibi, sıfat öbeğinin genişlemesi her iki dilde de aynı biçimde gerçekleşmektedir. Öte yandan Türkçede bazı sıfatlar ilgeç öbeklerini tümleç olarak alabilir:

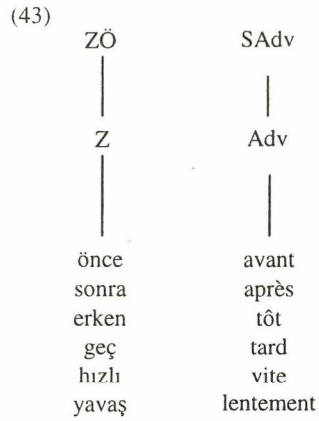
(42)

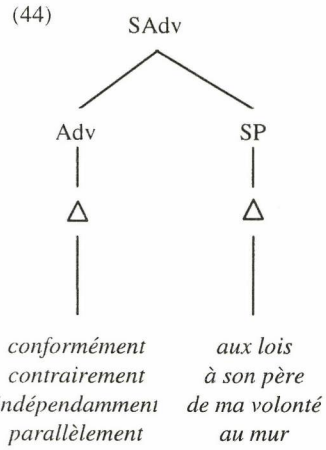
2.2.4. Zarf Öbeği (ZÖ[SAdv])

Zarflar (belirteçler) genellikle (*yavaş* yürümek [*marcher lentement*], *çok* konuşmak [*parler beaucoup*], *önce* düşünmek [*réfléchir avant*], *sonra* yemek [*manger après*], *erken* kalkmak [*se lever tôt*], vb. öbeklerde görüldüğü gibi) her iki dilde de tek sözcüklü öbekler kurarlar:

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

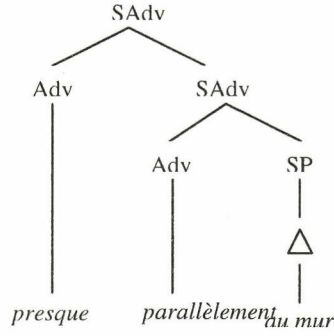

Fransızcada “SAdv” simgesi, belirteç ya da başı bir belirteç olan dizim tarafından alınabilen durumu belirtir. Bir zarf öbeği, zorunlu ya da zorunlu olmayan seçilmiş tümlecinin eşliğinde bir zarftan oluşabilir. Genellikle sıfatlardan türemiş zarflar söz konusudur.

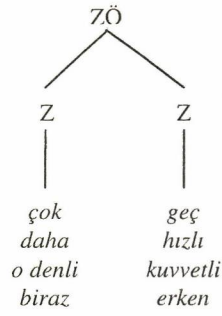

Zarf öbeği kendisini niteleyen zarfla başka bir zarf öbeği kurabilir (45 a). Öte yandan, zarf öbeğinin genişlemesi yine başka bir sıfat işlevli zarfla olur (45 b-c):

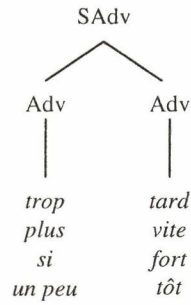
(45) a.

(45) b.

c.

2.2.5. İlgeç Öbeği (İÖ [SP])

İlgeç öbeği, bir ilgeç ve kurucu bir addan (SN, NE, Npr ya da Pron) oluşan öbektir (Choi-Jonin, Delhay 1998:237):

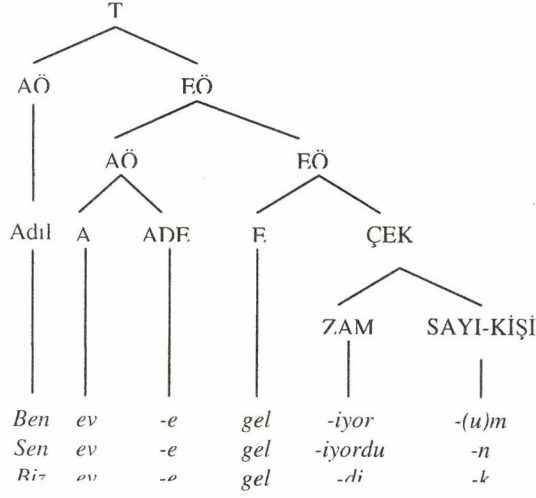
SP → Prép SN (*Il renonce à sa vengeance* [= intikamından vazgeçiyor]).

SP → Prép NE (*Il est en colère* [= öfkeli]).

SP → Prép P¹ (*Il renonce à se venger* [= öç almaktan vazgeçiyor]).

İlgeçler tek başlarına öbek kuramazlar, yani ilgeç öbeğinin yankategori çerçevesinde tümlecinin bulunması zorunludur. Türkçede bu tümleçler, ilgecin belirlediği durum eklerinden birini almış ad öbekleridir (Uzun 2000:37):

(51)

Burada dikkat çeken nokta, ağaç şemanın, eylemin aldığı çekim eklerini belirtmek için, eylem budağının altında (ya da bağımsız olarak) bir çekim budağı (ÇEK) içermesi ve bu budağın ZAM (zaman) ve SAYI-KİŞİ budaklarını dallandırmasıdır. Bir diğer nokta da, *-e* tümlecini göstermek için AÖ'nin altında ADE (ad durum eki) budağının oluşturulmasıdır.

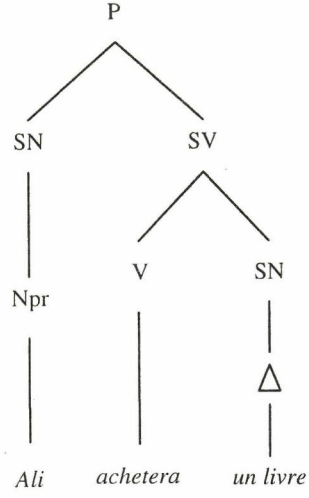
SONUÇ

Türkçenin sözdizimine yönelik ilk çağdaş incelemelerin yapısalcı incelemeler olduğu söylenebilir. Bu çalışmalarla, Türkçe açısından, sıfat işlevli yan tümce kuran genel ortaç kuralları alanında ilk adımlar atılmıştır. Özellikle Üretici-dönüşümsel dilbilgisi yöntemleriyle yapılan çalışmalar, Türkçede yan tümce kavramının yerleşmesinde önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmalar ortaçları ayrık bir birim değil de, sıfat işlevli yan tümcenin bir ögesi olarak görür. Sıfat işlevli yan tümcelerin eylemleri, bir eylem gibi değil de bir ad gibi ortaç ekleriyle çekimlenir. Türkçede ad ve tümleş işlevli adeylemlerle (eylemlikler) belirteç işlevli bağeylemlere (ulaçlar) yönelik yapılan ilk detaylı incelemeler de Chomsky'nin Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı çerçevesinde gelişmiştir.

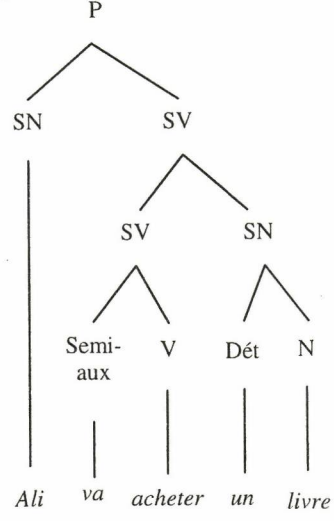
Ben bu çalışmayla, Noam Chomsky'nin *Structures Syntaxiques* adlı eserinde ortaya konulan "ağaç-çizim" yönteminden hareketle Türkçe ve Fransızca'nın sözdizimindeki öbek görünümlerini saptamaya çalıştım. Yapısal nitelikli bir yaklaşım olan ağaç-çizim yöntemi, bir tümceyi oluşturan öğeleri en ince ayrıntılarına kadar gösterme olanağı sunmakta ve özellikle karmaşık tümcelerin

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

(49) c.

(49) d.

(49 a)'da "a" (*avoir* fiili, şimdiki zaman, 3. tekil kişi) biçimbirimi *yardımcı eylem*ken, (49 b)'de "peut" (*pouvoir* fiili, 3. tekil kişi) ve (49 d)'de "va" (*aller* fiili, 3. tekil kişi) biçimbirimleri *kipsel eylem*dir. Başka bir deyişle, (49 a-b-d) bize zaman, sayı ve kişinin yardımcı eylem (*a*) ve kipsel eylem (*peut, va*) üzerinde kodlandığını göstermektedir. (49 c)'de ise, bu kez *-era* eki zaman, kişi-sayı kategorisini yansıtmaktadır.

Türkçe, tipik olarak sondan eklemeli bir dildir ve çekimsel öğeleri, (50)'de olduğu gibi, belirli bir sıra içinde eylemin sağına ekler.

(50) a. Ben eve *geliyorum*.

b. Sen eve *geliyordun*.

c. Biz eve *geldik*.

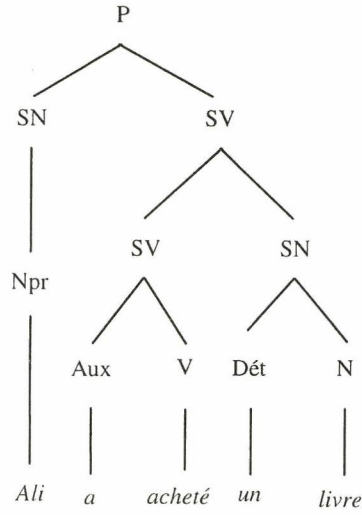
Bu tümcelerin ağaç-çizimlerini, (51)'de olduğu gibi, aynı şema üzerinde göstermek mümkündür:

2.3. Çekimsel Kategoriler ve Öbek Yapı

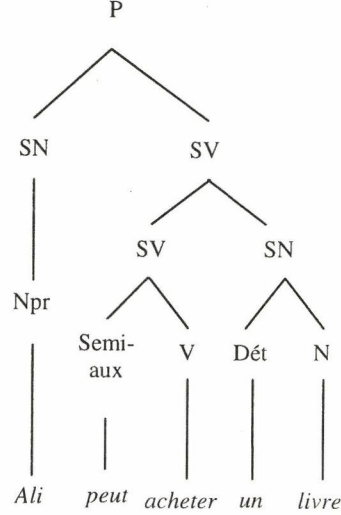
Çekimsel kategoriler dillerin tipolojisine göre farklı görünümüne sunar; bağlı olarak farklılaşabilir. Tümede, genellikle eylem ya da yardımcı eylem üzerinde sunulan zaman, kip, görünüş, sayı, kişi, cinsiyet gibi çekimsel kategoriler bazı dillerde çekimleme ile, bazı dillerde ekleme ile, bazı dillerde sözlüksel öğeler ile, bazı dillerde bu yollardan ikisi veya tümü ile sunulabilir (Uzun 2000:42). Fransızca her üç yolu da kullanan bir dil iken Türkçede çekimsel öğeler ek niteliklidir. İki dilde de sayı ve kişi göstergeleri vardır. Fakat zaman göstergeleri eyleme özgüdür ve eylem çekimi olarak adlandırılan olguyla ortaya çıkar (Gary-Prieur 1985:49). Türkçe ve Fransızcada eylemler kişi ve zamana göre çekimlenir.

Fransızcada çekimsel kategorileri sunan *avoir*, *être* **yardımcı eylemleri** ve *pouvoir*, *devoir*, *laisser* gibi **kipsel eylemler** birer sözlüksel üye olduklarından, bu dilin öbek yapılarında sözlüksel öğeleri dallandıran özel bir budak tasarlanmıştır. Bu budak, kimi zaman yalnızca yardımcı eylemlerin ve kipsel eylemlerin bulunduğu EÖ'ne bağlı bir **AUX** (auxiliaire [yardımcı]) **budağı** (49 a) ya da **Semi-aux** (semi-auxiliaire [yarı-yardımcı]) **budağı** olarak gösterilmiştir (49 b-d).

(49) a.

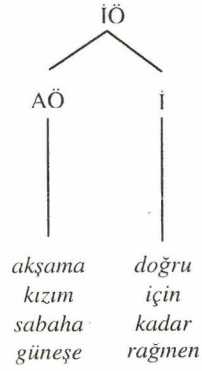

(49) b.

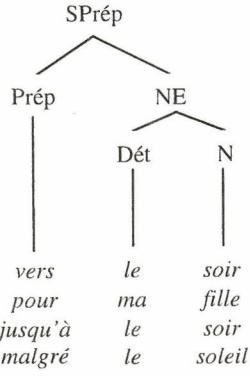

TÜRKÇE VE FRANSTZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

(46) a.

b.

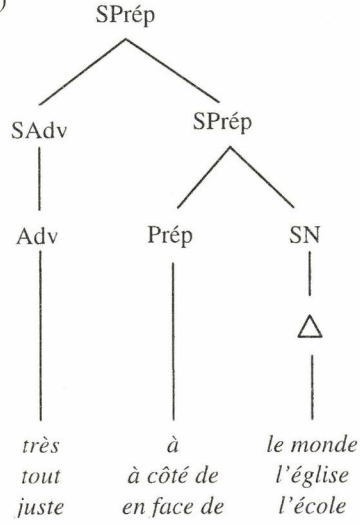
İlgeç öbeği diğer kategoriler gibi bir belirteçle değişebilir ve baş (Prép) ile büyükçül yansıma (SPrép) arasında bir ara düzey sunar. Aşağıdaki örnekler bu olayı görselleştirmeye olanak tanıyan bir SPép içerir (Choi-Jonin, Delhay 1998:237):

(47) a. *Cette robe est très à la mode* [= Bu elbise çok moda].

b. *Il habite tout à côté de l'église* [= Kilisenin tam köşesinde oturuyor].

c. *Il habite juste en face de l'école* [= Okulun doğru karşısında oturuyor].

(48)

TÜRKÇE VE FRANSIZCANIN SÖZDİZİMİNDE TÜMCE VE ÖBEK GÖRÜNÜMLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

parçalanarak kavranmasında, yabancı dil öğrenen ve öğretenlere büyük kolaylıklar sağlamaktadır.

Bu çalışmamda, karşıt gruplar içinde yer alan Türkçe ve Fransızca'nın tümce içinde öbek görünümünü ve öbek yapı kurallarını karşılaştırmalı olarak inceledim. İki dilde, birden fazla birimle kurulan dizimleri ad öbeği, eylem öbeği, sıfat öbeği, zarf öbeği ve ilgeç öbeği olarak sıraladım. Öbek yapı kuralları iki dilin tümce yapısını, yani sözdizimini oluşturan kurallardır. Bu yapıların dil öğrenenler tarafından açıkça kavranması dil edinimi açısından büyük önem taşımaktadır. Hedef dilde tümce yapısının kavranması ve çözümlenmesi bu kurallara bağlıdır. İki dile yönelik çekimsel kategoriler de bu çerçevede düşünülmelidir.

İki dilde de, derin yapı ve örtük bağlantılar aynıdır. Ancak Türkçe, dizimsel düzlemde, tümlecın yüklemden önce yerleşmesi, çekim eki alması ve ad tamlamalarını ilgi ve iyelik ekleriyle gerçekleştirmesi gibi özelliklerle Fransızcadan ayrılır. Ayrıca Fransızcada öbek yapı içinde başın tümleci konumundaki öğeler başın sağına yerleşirken Türkçede bu birimler başın soluna yerleşmektedir.

Kaynaklar

- CHOI-JONIN, Injio, Corinne Delhay, (1998) *Introduction à la Méthodologie en Linguistique*, Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg.
- CHOMSKY, Noam, (1979), *Structures Syntaxiques*, (traduit par M. Braudeau), Paris: Éditions du Seuil.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma, (2000), *Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual.
- GARY-PRIEUR, Marie-Noël, (1985), *De la grammaire à la linguistique*, Paris: Armand Colin.
- GUELPA, Patrick, (1997), *Introduction à l'analyse linguistique*, Paris: Armand Colin.
- HUOT, H., (1981), *Enseignement du français et linguistique*, Paris: Armand Colin.
- LYONS, Johns, (1970), *Linguistique générale*, (trad. par F. Dubois-Charlier, D. Robinson), Paris: Larousse.
- UZUN, Nadir Engin, (2000), *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual.